

ואפשר לתקן הכל במצות הצדקה לבדה, שאמרו 'המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא', ובקיום עולם קטן אם זכה לבני אדם מהוגנים הרי הוא כמקיים על ידי זה העולם הגדול כולו, אלא שע"י כל המצות הוא בפרטות ובפועל בעולם כולו, וע"י הצדקה הוא רק בכלל וכאילו. ומכל מקום הרי היא דרך כלל שקולה למצוות כולם (ע' לעיל ט. 'שקולה צדקה כנגד כל המצות'), בפרט להיות נקרא 'מצוה' סתם...

ועוד טעם שנקרא 'מצוה' סתם, כי היא מצוה המצויה בכל ישראל, כי אפילו פושעי ישראל שאמרו דמלאים מצוות כרימון, היינו במצות הצדקה וגמילות חסדים בפטר דבזה אפילו פושעי ישראל בגופן, קרקפתא דלא מנח תפילין ושאר רשעי ישראל היותר גדולים שאין שום לחלוחית של מצוה, מ"מ הם מלאים גם כן במצות הצדקה וגמ"ח שישנו בכל זרע ישראל, שהם רחמנים וגומלי חסדים כמשרו"ל, אם לא אותן דמערב רב קאתו (כמו שאמרו בביצה לב:), ועל כן לא ידח ממנו נדח מורע ישראל אפילו מהיותר גרועים בתכלית יש בהם איזה שורש טוב בהעלם הנטוע מאבותם בהיותם זרע אברהם יצחק ויעקב, שיצא לפועל באיזה מעשה של צדקה או גמ"ח שעשה מימיו לנפש אחד מישראל שהזמין לו השי"ת ההגון לפי ערכו שיוכל לזכות על ידו, להיות לו עכ"פ חלק מה הנשאר ממנו לעולם הבא...'. (מאמר 'קדושת השבת' לר"צ הכהן, א, עמ' 2).

דף יב

'אי יומא זרעא, תרי יומא כרבא לא הוי, אי יומא כרבא, יומא דזרעא לא הוי' – ניתן לפרש בשתי פנים: א. כיון ששיעור זה הוא בכדי עבודת יום וחצי, אי אפשר לכפות על השותף לחלקו כן, שאז נמצא מפסיד שכר הפועל. (וכן פרשו הסמ"ע והט"ו – קע"ג – וע"ש במה שנחלקו). ב. השאלה שבגמרא רק כיצד הקציבו זה לשיעור 'שדה', הלא בשטח כזה יש הפסד לבעל השדה, שאין לו עבודת יום שלמה. אך אמנם, אין זו סיבה לעיכוב החלוקה, שהרי אי אפשר לומר שמשום שיש בה עבודת יום וחצי ולא יום, לכן אין שם 'שדה' עליו. והרי שנינו כל שאילו יחלק ושמנו עליו – חולקין. (כן פרש באמת ליעקב! ונראה שסברת הט"ו והסמ"ע שעל כרחק אין הדבר תלוי ב'שם' בעלמא כפשטות לשון המשנה, אלא באפשרות השימוש שיש בחלק, כפי שמשמש בשלם. (ע' רא"ש). ולכך, כל שאין זה שימוש ראוי וטוב, אין בו דין חלוקה. תדע, שהרי כתבו התוס' (יא.) ששם 'שדה' יש על פחות מזה, וכבר תמה בקובץ שיעורים על דבריהם, מלשון המשנה. הא מיהת שהכוונה 'כל שאילו יחלק ושמנו עליו' – היינו שמו ושימושו הרגיל, ולא בשם גרידא תלוי הדבר).

(ע"ב) 'אימנו רבנן לאותביה לרב אחא מדפתי ברישא...' – יש לשאול, הלא רב אשי היה ריש מתיבתא במתא מחסיא, וכשמת – הרי בנו קם תחתיו, והוא קודם לכל אדם, (כמבואר ברמב"ם ריש הלכות מלכים), והרי מר בר רב אשי כבר היה בעל הוראה עוד בחיי אביו, (כמבואר בחולין צט), ואם כן, מדוע לא מינו אותו? (ועיין באגרת רב שרירא גאון, שאחר רב אשי, מלכו במתא מחסיא עוד שני חכמים לפני מר בר רב אשי).

מוכח, שזה שלמדו ממלך, שבנו קודם לכל אדם, דוקא במינוי של שררה ושלטון, אך לא במינוי של תורה, להיות ריש מתיבתא. (קובץ שיעורים. וכבר נו"נ האחרונים בנידון ירושה ברבנות ובכיצא בזה – ע' רמ"א יו"ד רמה, כב; שו"ת חת"ס או"ח יב יג; שו"ת אבני נזר שיב; חוות בנימין כרך ב, סה).

'זאנא בתרא' – לפי שרמי בר חמא היה חושש מלישא גרושה בחיי בעלה (בפרק 'עריבי פסחים'), ולכך אילו הוא היה אומר 'זאנא בתרא' היה במשמע שמקלל את רבא שימות לפניו וישאנה הוא כאלמנה לאחר מות בעלה, ולכך אמר זאת רבא, כאומר שרמי בר חמא יגרשנה, וישאנה הוא. (מהרש"א.

ולדבריו צריך לומר שרבה לא היה כהן. ונחלקו בדבר רש"י ותוס' בחולין קלג. – פורת יוסף.
 ובאמת רמי בר חמא נפטר עוד בחיי רבא. ע' ברכות מז: 'אמר רבא: לא נח נפשיה דרמי בר חמא אלא דלא אזמין...' –
 ובמגדים חדשים שם. וע"ע יבמות לד: ובתוס'.

'קודם שיאכל אדם וישתה, יש לו שתי לבבות, לאחר שאוכל ושותה, אין לו אלא לב אחד, שנאמר: 'איש נבוב ילבב'...' – יש לפרש 'שתי לבבות' על דרך שדרשו 'בכל לבבך' – בשני 'צריך' (וכמו שאמרו על אכילת המלאכים אצל אברהם 'וסעדו לבכם' ולא 'לבבכם' לפי שאין למלאכים יצר הרע). ולאחר שאוכל ושותה, לא נשאר לו אלא לב אחד, והיינו, אם אכילתו היתה בקדושה ובכוונה נכונה, הרי היא מרבה קדושה בלב, ואין לו אלא לב אחד לאביו שבשמים, ואם אכל למילוי תאוותו, אדרבה, נקבע בלבו היצר הרע, כמו שאמרו 'מלי כריסי – זני בישוי'. (עפ"י כתבי ר' צדוק בכמה מקומות – ע' קדושת השבת, ג; דברי סופרים יא, ועוד).

'הרגיל ביין, אפילו לבו אטום כבתולה – יין מפקחו' – רוצה לומר, כששותה מעט, אבל כששותה יותר מדי, כל שכן שנטפש, ככתוב (משלי כ): 'לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם'. (הרמ"ה)

'יבם מאי... הוויתו כבכור ואין חלוקתו כבכור' – והוא הדין שלשה שקנו שדה בשותפות, ושוב קנה אחד מהם מאחד מן השותפים האחרים את חלקו, כשבאים לחלוק, אין יכול לכוף את השותף האחר ליתן לו שני חלקים מצורפים, כיון שמתחילה לא היו שייכים לו שני השלישים, והוא בא מכח אחר, ודומה הוא ליבם הבא מכחו ומכח אחיו. (רא"ש. ונראה שאף אביי מודה לזה, שדוקא ביבם גזרת הכתוב הוא שיהא כ'בכור').

'אמרי ליה אחי: מעלינן ליה עלויא כי נכסי דבי בר מריון' – ואם פקח הוא, כשבאים האחים לעלות את השדה יותר מדי, יפחות מכדי עילויה, ויאמר להם, או אתן אני עבודה עילוי זה שאני מוסיף, או אתם תטלוהו בעילוי זה, וכיון שהם לא ירצו בה, יטלנה הוא באותו עילוי ללא גורל. לפי שהעילוי בכל מקום מבטל הגורל, שכן יכולים לעשות בכל חלוקה הצריכה שומא, שאחד מן הצדדים יעלה שוויה, ויתן את אפשרות הבחירה לצד השני. (עפ"י רבנו יונה, ראב"ד, רא"ש. ויש ראשונים שחולקים על כך. ע' בנמו"י. וראה ב'אמת ליעקב' באור שורש המחלוקת).

'מתקיף לה אביי, מצי אמר, בעינא דאפיש אריסי' – טעמו, לפי שמעיקר דין החלוקה כל אחד נוטל חלק בכל שדה, ולכן אמר אביי, כיון שמגיעה לי תועלת בחלוקה כזו, ששדותי ישתמרו יפה, אין זו מדת סדום להעמיד החלוקה על עיקר דינה. ואף רב יוסף לא נחלק על עיקר הדין, שכך צורת החלוקה בעצם, אלא משום כפיה על מדת סדום אמר שנוטלים שדה כנגד שדה. ולפי זה, במקום שיש לו איזה חסרון בחלוקה זו, אף רב יוסף מודה לחצות כל שדה לשנים.

ובכור שנוטל שני חלקיו כאחת מצד עיקר הדין, אף לאביי, (שכן דרשו מן הכתוב) – לפי ששדה אחת ודאי אין חולקין אותה לכמה חלקים. ודוקא בשתי שדות נוטל כל אחד חצי בכל שדה ושדה, מעיקר דין חלוקה. (עפ"י רבנו יונה; רא"ש ומהרש"א).

'ככתבם וכלשונם'

'... אף על פי שניטלה מן הנביאים, מן החכמים לא ניטלה. אמר אמימר: וחכם עדיף מנביא' – זו לשון הרמב"ן: 'אע"פ שניטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא ניטלה, אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם.'

בכתבי הר"צ הכהן מלובלין, בהרבה מקומות, נגע בענין זה, בחילוק שבין הנבואה לחכמה. והנה קטעים בודדים מתוך דבריו:

'ואז לצורך בנין בית שני, שהיה הסתלקות הנבואה, ומכל מקום מפורש בפרקי היכלות (כו; כט) כי עיקר רזי תורה לא נגלה אלא בבית שני, וכנודע דאז יסוד התורה שבעל-פה מאנשי כנסת הגדולה, ובאמת חכם עדיף מנביא, עיין ברמב"ן פרק קמא דב"ב הטעם, דנובע ממקום יותר גדול, ובוהר שמות (ו): 'חכמי עדיפי מנביאי וחכמין לא אעדי מנהון רוח קודשא...': כי הוא תמידי. רק דהנבואה הוא התגלות מאמר ה' בברור, והשגה דחכמה הוא בהעלם...'. (צדקת הצדיק רנו. וע"ש צג).

'... ומדרגת הנבואה היו מגיעים על ידי התפילה, כדרך שאיתא במגילה (כו). אלישע דעביד, ברחמי הוא דעבד. והיינו, על ידי הדבקות בהש"י והכרת הנוכח. ודבר זה כבר ניטלה, ומכל מקום אמרו בב"ב (יב). דנבואה מן החכמים לא ניטלה, כי על ידי תורה גם כן נאמר (משלי ה) 'באהבתה תשגה תמיד' וכמו שאמרו ז"ל (עירובין נד): על ר' אלעזר בן פדת ששוכח עניני הגוף (כשעוסק בתורה) והוא בהתפשטות הגשמיות על ידי דביקותו בתורה, זה אפשר גם בזמן הזה, ובאמת זהו עיקר הדביקות בהש"י... והת"ח כשדבוק בתורה הוא דבוק בהש"י, כי אורייתא וקודשא-בריך-הוא חד, כי הש"י הוא וחכמתו ורצונו אחד, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (ב), והתורה היא חכמתו ורצונו, והדבוק בה דבוק בהש"י ובאותו עת הוא במדרגת נבואה, רק חכם עדיף, ובוהר שמות ו: הטעם, דלנביא הוא רק לזימנן וכו' והיינו, כי התפשטות הגשמיות על ידי דביקות בהש"י בהכרת הנוכח זה א"א כלל להיות בתמידות... מה שאין כן התורה, נקרא 'לחם ומזון' ועץ חיים' שהיא הנותנת קיום לאדם על ידי שמחתו בחכמתו, ולכן נאמר בה (יהושע א) 'לא ימוש ספר התורה הזה מפריך והגית בו יומם ולילה', שיכול להיות דבוק בה שלא יתבטל אפילו רגע אחד...'. (שם רס).

'... אבל אע"ג שהיא השגה יותר פחותה, יש בה מעלה, שיכול להשיג בהשגה כזו שאינה בהתגלות, דבר שאי אפשר להשיג בהשגה הגבוהה שבהתגלות. ועל דרך שאמרו 'חכם עדיף מנביא', והוא השגת רוח הקודש של חכמים שמהם לא ניטלה נבואה כדאיתא שם, וכמו שכתוב בחדושי הרמב"ן. והיא מדריגה יותר קטנה הרבה מנבואה ועם כל זאת היא עדיפא. והיינו, שיכולים להשיג בה ועל ידה השגות גבוהות יותר, וכמו שאמרו (במ"ד חוקת) על פסוק 'וכל יקר ראתה עינו' דדברים שלא נגלו למשה רבינו ע"ה נגלו לרבי עקיבא וחבריו. כי כל שהשגה קטנה באיכות היא גדולה יותר בכמות. וכי אשב בחשך' דייקא, או 'ה' אור לי' – שיכול להשיג אור ה' ממש מה שאי אפשר להשיג מצד הבהירות והאור שבהתגלות הלב, דאי אפשר להשיגו דתוקף האור מכהה עיני הלב. אבל היושב בחושך הוא יכול לראות מה שבמקום האור מרחוק, דאצלו אין האור חזק כל כך'. (קדושת השבת, ז עמ' 37, ועש"ע. וב'דברי סופרים לב, עמ' 26).

'... ועל כן חכם עדיף מנביא, דאף שהוא בהעלם, הוא משיג יותר וזוכה לנטוע שמים וליסד ארץ, כמו שאמרו בזהר (ח"א ה). דעל ידי חידושי דאורייתא נבראו שמים וארץ חדשים. וזהו רק בתורה-שבעל-פה שבה הם החידושים שמחדשין חכמי ישראל...'. (דברי סופרים לח. עמ' 41).

(וע"ע: הקדמה ראשונה לספר גבורות ה' (מהר"ל); מכתב מאלהו ח"ב עמ' 115; 'רמתים צופים' על תנא"ז לב:).

'תדע, דאמר גברא רבה מילתא ומתאמרא משמיה דגברא רבה אחרינא כוותיה. אמר רבא: ומאי קושיא, ודילמא תרוייהו בני חד מזלא נינהו' – ראה: דרשות ר' יהושע אבן שועיב – תולדות; שבט מוסר כה, כד.

(ע"ב) 'עכביה גביה עד דמלו בי עשרה, כיון דמלו בי עשרה פתח הוא ותנא ודרש, לפי שאין פותחין בכלה פחות מעשרה' – כתב בספר יוחסין (מובא במהרש"א): אם כי הסמיכה נעשית בשלשה, למינוי כראש ישיבה צריך עשרה, כמו שמצינו אצל מר בר רב אשי. וזו לשון ר"צ הכהן ז"ל בספר צדקת הצדיק (קפה): '... והיינו תורה צריך שלשה, כלשון 'שחבריך יקיימוה בידך' לשון רבים, אבל עשרה זהו אחר כך, כשמרביץ תורה בתלמידים, שהשר היותר פחות בכתוב הוא שרי עשרות, ואין נקרא רב לתלמידים בפחות מעשרה, ואז קדמה שכינה ואתיא, שכבר נעשה גופו מרכבה לשכינתו יתברך אף קודם שעוסק בתורה...!'

'אמרי ליה אחי: מעלינן ליה עלויא כי נכסי דבי בר מריון' – 'כל הקנינים של אדם הם שייכים לו בתולדה ובשורשו... כי שדה הנגזר לו יש לה שייכות עם שורש נשמתו. ועל כן אמרו 'מעלינן ליה כנכסי דבי בר מריון' ע"ש בתוס' בשם רבנו תם, שאין רוצה למכור אלא בדמים יקרים. וב'בית יוסף' (ח"מ קעד) בשם תשובת הרא"ש הקשה על זה, דזהו מדת סדום, שלא ליתן שלו אלא בדמים יקרים אע"פ שהוא לא חסר רק שחבירו הנהגה ע"ש. אבל באמת לתת את שלו לאחר לא שייך כלל מדת סדום, דאדם רוצה בשלו והוא יקר אצלו, והתם נמי מה שיזכה בגורל הוא בירור מן השמים שהוא שייך לו ורוצה בזה דוקא.

ועל כן אין טעם בחשק ורצון, כי אדם חושק השייך לו ויש לו חן בעיניו יותר מדבר אחר המשובח ממנו...! ('דברי סופרים' ג. ובמה שכתב שאין שייך 'מדת סדום' לתת את שלו – ע' בזה גם בשו"ת שבט הלוי ח"ח רצט, א).

בבא בתרא, דף יג

'בכור ופשוט שהניח להן אביהן עבד ובהמה טמאה כיצד עושין? אמר ליה: שאני אומר, עובד לזה יום אחד ולזה שני ימים' – אף על פי שאין הבכור נוטל פי שנים בשבח ששבחו הנכסים לאחר מיתה, אלא במוחזק, והלא עבודת העבד והבהמה הינה שבת, ומדוע נוטל בה פי שנים?

– שכל בכור שאומר 'או חילקו או אטול פי שנים' אכן זכאי בשבת. (תוס' להלן קכג:). והטעם, שעל ידי תביעת חלוקה הרי הוא זוכה פי שנים בנכס, ושוב יכול לומר, שני החלקים שיש לי בנכס, הם השביו. (ע' בשיעורי הגר"ש רוזובסקי להלן קכג: – עמ' קנו ואילך. ובקדושין יז: – עמ' קעז. וע"ע בקהלות יעקב – ט).

'מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד דברי בית הלל' – בספר 'קצות החושן' (קעת, א) הוכיח (על פי סוגית הגמרא בגטין מב), שהחלוקה לימים, נוגעת רק לצד הממוני של העבד, אבל בנוגע לקנין-האיסור שבעבד, לא שייכת חלוקה לזמנים, אלא בכל זמן הוא חצי עבד חצי בן-חורין. וסיבת הדבר, לפי שאי אפשר שייתפס בו קדושת ישראל באופן זמני ואחר כך יחזור להשתעבד כעבד כנעני.

לפי זה, כתב, אסור לרבו לעבוד בו עבודת פרך, שהרי חציו ישראל. (ובזה הסביר את דברי הרשב"א (שבת ד.) שאין איסור לשחרר חצי עבד חצי בן-חורין, שאין בהם 'תעבודו', משום צד חירות שבו. (וכ"כ מסביר דנפשיה ב'פורת יוסף' גטין מא). וע"ע: ספר החינוך – שמו; תוס' גטין לה ד"ה כל המשחרר; טורי אבן ריש חגיגה; דבר אברהם לט, ד; קובץ שעורים והגהות ר"מ שטראשון כאן; ספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ עמ' רד. ואף למשנה אחרונה שכופין את רבו לשחררו, יש נפקותא בדבר, באופנים שאין כפיה, כגון ביתומים או בשפחה כנענית, שאז מחלקים לימים, כלמשנה ראשונה, כמבואר בתוס' ובשאר ראשונים (גטין מב). וכן נפסק בשו"ע – יו"ד רסז).

ואמנם, במקום אחר (רמט, ב) כתב ה'קצות' שנראה ששיטת הירושלמי אינה כן, אלא הוא קנוי לכל דבריו ליום, וביום הבא אינו עבד, וחוזר חלילה. ושמה סובר הירושלמי שקדושה יכולה לפקוע בכדי (ע' נדרים ל). (וע' חת"ס שפרש הירושלמי באופן אחר. וע"ש במראה הפנים. וכן בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א פח) האריך לבאר שאף לשיטת הירושלמי אין חלוקה לזמנים בנוגע לאיסורין, וכל דברי הירושלמי אמורים על תפישת קידושין בלבד. וע"ע קהלות יעקב – חגיגה א; כאן יא).

'כופין את רבו ועושה אותו בן חורין' – יש להסתפק אם בחיוב 'ערבות', שכל איש ישראל ערב על קיום מצוות של ישראל חברו, האם חייב להוציא הוצאות מממונו לקיים חיובו זה? ואין להוכיח שאלה זו מחיוב האדון לשחרר חצי עבדו, כדי שיקיים העבד מצוותו, – אדרבה, כאן היא תקנת חכמים מיוחדת לכפות את האדון 'מפני תיקון העולם', ולצורך מצוה רבה. (חידושי הגר"ר בענגיס, ח"א סו"י ד.)

ומבואר שם, שהטעם לומר שפטור, רק מפני שלאדם עצמו שחייב במצוה, אין לו ממון לקיימה, והרי הוא אנוס, ואנוס רחמנא פטריה, ממילא גם חבירו אינו חייב לדאוג בממונו למצוותו. והביא גם מהתוס' כאן (ובגטין) שמשום מצות פריה ורביה לבד לא היו כופין את רבו, כיון שהעבד אנוס. ומשמע, שבאופן שאין הוא אנוס, מחייבים את השני להוציא מממונו לצורך מצוה של זה).